

Коберник Олександр Миколайович,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
Коблик Віталій Олександрович,
аспірант

ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. Процес виховання в сучасній педагогічній науці розглядається як взаємозв'язана спільна діяльність вихователя і вихованців, в центрі якої знаходиться особистість дитини в усіх її взаємозв'язках і опосередкуваннях. Це дитиноцентрований підхід і його основні складові – ідеї, моделі, цінності як матеріальні, так і духовні, спрямовані на піднесення духовності, самостворення та різнобічний розвиток особистості. За таких умов ціннісний підхід виступає як найпріоритетніша виховна проблема. Її значущість посилюється тим, що цінності висунулись на передній план і як соціальна проблема, що набула сьогодні гострого, інколи навіть трагічного звучання. Сьогодні не стали надбанням більшості повага до старших, жінки, продуктів праці, дуже мало людей проявляє милосердя, добротворчість, втрачено ідеали, стали розмитими життєві цілі та цінності. Пошуки нових ціннісних орієнтацій, важкі самі по собі, ускладнюються соціально-економічною кризою, військовою агресією Росії, але стають життєво важливими й необхідними для кожного, засобом опори у життєвих колізіях.

Важливою складовою змісту виховання особистості є формування в неї ціннісного ставлення до праці, яке передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння

економічних законів і проблем суспільства, шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, сформованість працелюбності й мобільності як базових якостей особистості.

На превеликий жаль для значної частини випускників загальноосвітньої школи стали характерними індивідуальне та негативне ставлення до фізичної праці, відсутність бажання проявляти трудову активність, прагнення до створення матеріальних цінностей. У школах повільно розвиваються нові форми організації трудової діяльності учнів, які були б адекватні духу ринкових відносин, стимулювали трудову активність, підприємливість особистості й дозволяли на практиці готувати учнів до праці в умовах високої конкуренції та професійної мобільності. Виходячи з цього, погляди В. Сухомлинського на проблему трудового виховання зростаючої особистості, формування у неї ціннісного ставлення до праці особливо актуальні сьогодні.

Аналіз останніх досліджень. Варто відзначити, що проблема трудового виховання особистості знайшла своє відображення передусім у творчому доробку Г. Сковороди, К. Ушинського, П. Блонського, С. Русової, С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

В історії педагогічної думки значне місце в її розробці належить П. Атутову, Ю. Васильєву, Г. Волкову, В. Мадзігону, Б. Мітюрову, В. Оржеховській, Д. Сергієнку, М. Скаткіну, М. Стельмаховичу, В. Струманському, Д. Тхоржевському та ін.

Проблема виховання духовних цінностей завжди була актуальною для педагогіки, психології, філософії, вона знайшла відображення в ряді наукових досліджень. Педагогічна наука визначає ефективні шляхи формування духовних цінностей у школярів. Теоретично обґрунтували проблему виховання цінностей та ціннісних орієнтацій О. Киричук, П. Ігнатенко, І. Бех, Г. Пустовіт, О. Сухомлинська та ін. Ряд учених (Я. Бурлака, О. Кравець, М. Стельмахович, Г. Ващенко) виявили специфіку виховання цінностей в різному віці.

Однак, не зважаючи на наявність названих досліджень, багато аспектів проблеми виховання ціннісного ставлення учнів до праці ще не знайшли свого наукового розв'язання.

Мета статті – розкрити педагогічні ідеї В. Сухомлинського щодо виховання в учнів ціннісного ставлення до праці.

Виклад основного матеріалу. Упродовж всієї історії людства праця була засобом формування у кожної особистості найкращих якостей. Українська народна педагогіка праці відводила головну роль у процесі створення матеріальної та духовної культури. Тема праці людини є провідною в народних піснях, казках, легендах, іграх. Ідея праці, як визначального фактора виховання людини, знайшла належне обґрунтування в педагогічній спадщині видатного педагога, дослідника, ученого В. Сухомлинського, який у своїй діяльності відводив праці центральне місце у всебічному розвитку особистості. Його думки про значення праці в розвитку і становленні дитини, виховання любові до праці, ставлення до праці, формування внутрішньої потреби в праці, радість праці, трудові традиції школи, формування трудової культури як однієї з важливих складових духовності, являють собою могутню наукову платформу для сучасних та майбутніх досліджень.

Варто підкреслити, що проблемі праці, як особистісної і суспільної цінності, присвячені численні монографії, брошури, статті В. Сухомлинського («Праця – великий вихователь», «Поезія праці», «Трудові традиції школи», «Роль продуктивної праці у вихованні моральної зрілості», а також «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа» та інші), його практична діяльність і, головне, результати, отримані педагогом у процесі виховання школярів.

Найбільш цікавим для педагогічної науки і вітчизняної практики сучасного виховання є підходи В. Сухомлинського до тлумачення самого поняття «праця». Звернення до наукових праць педагога дозволяє помітити, що

для нього немає «праці» взагалі, а є праця як цілісне і багатогранне поняття, оскільки є:

- праця навчальна і продуктивна;
- праця короткочасна і довгочасна;
- праця платна і безкоштовна;
- праця ручна і механізована;
- праця індивідуальна і колективна;
- праця душі, праця серця і праця розуму.

Тому для виховання в учнів ціннісного ставлення до праці, за переконанням педагога, необхідно використовувати всі ці види праці в їхній єдності і різноманітті [4, с117].

Василь Олександрович вважав трудову діяльність учнів важливим засобом трудового, розумового, морального, естетичного та фізичного виховання. Він роз'яснював це у такий спосіб: «Праця – дуже складне явище, в якому розкривається ідейний, емоційний, розумовий, естетичний, психологічний, творчий смисл людського життя, виховання й самовиховання... Завдяки праці, через працю, через уміння й майстерність людина виявляє себе, як наймогутніша й наймудріша сила природи» [4, с. 479]. Як бачимо, це філософське розуміння праці В. Сухомлинським.

Знаходимо у Василя Сухомлинського і соціологічне розуміння феномену праці. У цьому виді життєдіяльності, вказував він, людина розкриває і розвиває свої сутнісні сили, засвоює і закріплює найважливіші соціально-моральні цінності. У процесі праці, люди залежать від об'єктивних обставин, водночас вони самі змінюють обставини свого життя. У кінцевому підсумку виходить, що праця людей і відносини, в які вони вступають при цьому, утворюють єдине діалектичне взаємопов'язане ціле. У ній, тобто у праці, люди набувають соціальний досвід ставлення до світу, природи, колективу, результатів трудової діяльності, людей і, врешті-решт, до самої себе. Зокрема у його роботі «Методика виховання колективу» знаходимо наступне: «Праця – не просто засіб виховання. Це сама суть, зміст життя колективу й особистості. Виховання

тільки тоді й виховання, коли воно трудове: без праці, яка ввійшла в духовне життя людини вже в роки дитинства, неможливе ні моральне, ні естетичне, ні фізичне, ні розумове виховання. Без праці немислимий колектив, бо тільки в праці – у віддачі фізичних і духовних сил для людей, у творенні щастя для людей - можливі відносини обов'язку, відповідальності, вимогливості» [2, с. 454].

Справжня соціалізація, на думку педагога, починається із формування ставлення певної особистості до своїх трудових обов'язків не лише як до необхідності, але й як до найконкретнішого способу задоволення своєї потреби в іншій людині. Отже, в основі трудового життя колективу має бути почуття радості від праці, яке, в свою чергу, є передумовою зародження потреби в праці. В. Сухомлинський підкреслював, що в ході колективної трудової діяльності формуються такі особистісні риси й вольові якості, які б ніколи не виявилися в результаті індивідуальної праці. Це самодисципліна, самодіяльність, відповідальність, наполегливість, стійкість, здатність долати будь-які труднощі. Досягнення означеної мети передбачає дотримання таких вимог: 1) спільна праця дітей і педагога, який виступає для них зразком непохитності в досягненні мети; 2) об'єкт трудової діяльності має бути значущим для кожного члена шкільного колективу; 3) учні повинні усвідомлювати важливість свого особистісного внеску в загальну справу; 4) характер трудової діяльності не може зводитися до ігрового (умовного).

В. Сухомлинський доводив, що громадянські відносини, на яких будується трудовий колектив, формуються тільки в праці, яка спрямована на створення суспільних матеріальних цінностей. Педагог зауважував: «Трудовий колектив – це, образно кажучи, колиска громадянськості. У колективі людина набуває морального досвіду праці, як обов'язку, як необхідності, як самої суті суспільного й особистого життя, як найнеобхіднішої передумови всебічного розвитку особистості, як запоруки особистої честі, гідності, самоповаги» [2, с.502]. Виходячи з такого переконання, В. Сухомлинський намагався

створювати у Павлиській середній школі матеріальні взаємовідносини й виробничі стосунки не лише між школярами та вчителями, але й серед учнів. У такий спосіб педагог формував у них почуття обов'язку, взаємодопомоги, вміння підкорюватися вимогам і наказам, обмінюватися думками й формулювати колегіальні рішення.

У книзі «Серце віддаю дітям» педагог розглядає працю з педагогічної точки зору – як засіб для досягнення цілого ряду багатогранних цілей виховного процесу – суспільних, ідейних, моральних, інтелектуальних, творчих, естетичних, емоційних [5, с.32]. Заслугою вченого є обґрунтування в роботі «Павлиська середня школа» принципів трудового виховання: єдність трудового виховання і загального розвитку особистості: морального, інтелектуального, естетичного, фізичного; розкриття та розвиток індивідуальності в праці; раннє включення у продуктивну працю; різноманітність видів праці; постійність, неперервність праці; елементи продуктивної праці дорослих у дитячій праці; творчий характер праці, поєднання зусиль розуму і рук; спадкоємність змісту трудової діяльності; цілісний характер продуктивної праці; посиленість трудової діяльності; єдність праці та багатогранного духовного життя [3, с.186]. Сформульовані принципи дозволяють визначити місце праці в процесі виховання та свідчать про умови організації даного процесу.

Педагог звертав увагу на важливість створення розгалуженої системи позакласної трудової діяльності, яка спирається у своїй організації на індивідуальні потреби учнів. У досягненні цієї мети В. Сухомлинський визнавав провідну роль гуртків технічного й сільськогосподарського спрямувань. Він зауважував, що серед технічних – найбільше захоплюють школярів гуртки слюсарів-конструкторів, токарів, електротехніків, механізаторів, радіотехніків. Із задоволенням діти відвідують гуртки селекціонерів, квітникарів, ґрунтознавців. Натомість позакласна трудова діяльність старшокласників повинна більше орієнтуватися на інтелектуальні

ознаки праці, на «єдність роботи думки й рук» [2, с.331]. Оскільки в цей віковий період трудові й розумові інтереси учнів інтенсивніше диференціюються, внаслідок чого юнаки заглиблюються в певну галузь знання, тому важливо, щоб певні наукові пріоритети поєднувалися з високою культурою праці.

Особливе місце в системі виховання в учнів ціннісного ставлення до праці В. Сухомлинського займає раннє прилучення дітей до продуктивної праці. Педагогічною знахідкою вченого є виявлення трудової сутності особистості («хлібного кореня людини»), визначення праці як «кореня моральності». Адже, на думку педагога, трудова діяльність, яка має суспільну й особистісну значущість, – це гармонія трьох понять: треба, важко, прекрасно. У процесі організації продуктивної праці педагогічний колектив Павлиської школи враховував особливості об'єктивних (зміст праці, її характер та цілі підготовки, час виконання трудових завдань) та суб'єктивних (рівень усвідомлення учнями необхідності участі в трудовій діяльності, відповідний емоційний настрій) факторів. Враховуючи особливості визначених факторів, у школі прагнули, щоб навчання було пов'язане з сільськогосподарськими роботами (колективно або невеликою групою), щоб потижно кожен учень працював 4-6 годин, а трудова діяльність організовувалась кращими вчителями, спеціалістами чи колгоспниками.

Розвиваючи ідею раннього залучення дітей до продуктивної праці, В. Сухомлинський обґрунтував трудові традиції школи, які «стимулюють свідомість щастя, що стає моральним багатством особистості» [4, с. 13]. Такими традиціями в школі стало організація повсякденної різної за змістом і формою трудової діяльності, традиція пошанування заслужених людей праці, проведення трудових свят (День першого хліба, День винограду, Свято врожаю тощо).

Особливу увагу слід звернути на умови залучення підростаючого покоління до продуктивної праці, виділені В. Сухомлинським. Саме вони роблять працю величезною виховною силою. А саме:

- організація реального трудового життя, коли дорослі (батьки, учителі) є зразком у праці;

- формування в процесі виготовлення матеріального або духовного продукту такої якості як працьовитість;

- залучення дітей до буденної, часто непривабливої праці з утомою, мозолями, відпочинком і радістю досягнутої мети.

Найважливіші ознаки всякої праці, як стверджував видатний педагог, це - ціль, зусилля, результат. Причому результат праці варто розуміти як подолання завдяки зусиллю волі яких-небудь труднощів. «Свідомість того, що труднощі переборено, - пише В. Сухомлинський, - дозволяє відчувати радість праці, яка незрівняна ні з якими іншими радостями» [4, с. 210] і є одним з головних джерел будь-якого виду праці. Педагог був переконаний, що треба дбати й про те, щоб вихованці отримували від праці задоволення та ставилися до неї як до цінності, тобто з любов'ю. Напевне, тому у своїх наукових розвідках він увів поняття «радість праці», під якою розумів «самовираження в праці» або «той складний духовний стан, коли людина з подивом і захопленням бачить витвір своїх рук, знаходить у ньому саму себе, своє напруження, години одноманітної, нічим не примітної праці».

Почуття радості, на думку педагога, є стимулом появи інтересу до подальшої діяльності, любові до праці, важливою ланкою у формуванні внутрішньої потреби в праці, джерелом емоційного підйому, переживання, натхнення. «Почуття радості, - як писав В. Сухомлинський на сторінках книги «Серце віддаю дітям» - доступно лише тому, хто вміє напружувати сили, знає, що таке піт і втома. Дитинство не повинне бути постійним святом - якщо немає трудової напруги, посиленої для дітей, для дитини залишиться недоступним щастя праці. Вища педагогічна мудрість трудового виховання полягає в тім, щоб затвердити в дитячому серці народне відношення до праці» [5, с. 210].

Висновки. Вивчення проблеми виховання в учнів ціннісного ставлення до праці дає підстави стверджувати, що в педагогічній спадщині В.Сухомлинського вона розглядається з різних позицій: філософської,

соціологічної та педагогічної. Видатний педагог обґрунтував роль і значення праці у вихованні і цілісному розвитку особистості школяра, принципи організації трудового виховання в школі, виокремив форми і методи, які є найбільш ефективними для виховання в учнів потреби у праці як суспільної і особистісної цінності. Його наукові напрацювання, значний педагогічний досвід необхідно актуалізувати в сучасних умовах реалізації змісту виховання.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розкритті впливу добродійної трудової діяльності учнів на виховання в них ціннісного ставлення до праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинський В. Праця - великий вихователь // Кіровоградська правда, 1955, 15 серпня.
2. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 1976. – С. 403-640.
3. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 4. – 1976. – С. 7-390.
4. Сухомлинський В. О. Праця – основа всебічного розвитку людини // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори у 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – 1977. – С. 145-159.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 4. – 1976. – С. 7-390.
6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори у 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – 1976. – С. 419-656.

Відомості про авторів:

Коберник Олександр Миколайович - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

м.Умань вул.. Комарницького, 4-А, кв.24. 0677502827

Коблик Віталій Олександрович – аспірант Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.